

Reuter Lajos

Dr. Reuter Camillo: arckép és pályarajz

I. rész: a kezdetektől az első világháború végéig¹

Szabálytalan bevezetés egy szabálytalan életrajzhoz

Ötéves voltam, amikor egy nap azzal a hírrrel jött haza az apám, hogy meghalt a nagyapám. Anyám odahívott minket, gyerekeket, hogy imádkozzunk érte. Én nem tudtam, ki a nagyapám. Magyarázták, hogy az a bácsi, aki fekete kabátban jött hozzánk.

Azóta is ezt a fekete kabátot látom magam előtt, ha rá gondolok. Persze mindez nagyon homályos, mintha nem is lenne igaz. De semmi más emlékfoszlányom nincs róla, pedig 5 percnyire laktak tőlünk a Petőfi utca 58.-ban, Pécsen. Hamarosan át is költöztünk az ő lakásába, és ez a lakás egészen anyám haláláig, 2013-ig lényegében ugyanúgy maradt, ahogy nagyapámék berendezték. Ott éltünk az ő bútoraik, szőnyegek, képek között.

A legfurcsább az egészben, hogy szinte semmit nem tudtam a nagyapámról, s ennek bizonyára sok oka volt. A legélesebb emlékem az, hogy kb. 16 éves koromban egy osztálytársam megjegyezte, a bolondokházát Reuternek hívták régen, mivel a nagyapám volt az igazgatója.

A közös felejtés hátterében, azt hiszem, a szocializmus kora állt. Szegénységben éltünk, mint az emberek többsége, Pécs szocialista bányászváros lett, ahol nagyapám a múlt képviselőjének számított: konzervatív, nemzeti érzelmű polgár, a város egyik korábbi közéleti szereplője, ráadásul a pszichiátria professzora. A pszichiátria, a pszichológia pedig kapitalista tudomány volt.

Csak mostanában, hogy nyugdíjas lettem, van időm igazán utánajárni, ki is a nagyapám. Leginkább az érdekel, milyen ember volt valójában, az arca, jelleme, személyisége. A róla eddig megjelent írások többnyire töredékesek, vázlatosak, egyoldalúak. Apró mozaikokból próbálom összerakni a képet, halvány családi legendákból, publikált emlékezetekből, írásos dokumentumokból, hogy egy kissé helyrehozzam az elmúlt évtizedek mulasztását és leginkább a saját mulasztásomat. Munkámat segítette, hogy nagyapám sokféle dokumentumot, másolatot megőrzött. Levéltári kutatásra azonban nem vállalkoztam. A levelek, dokumentumok, amelyeket külön nem jelölök, a birtokomban vannak.

Ezt a kutatást Fanni lányom, a budapesti Veres Pálné Gimnázium tanulója kezdte meg az 1995–1996. évi Országos Középszintű Tanulmányi Versenyre készülve. A meghirdetett téma címe *Egy XX. századi magyar polgár* volt. Az ő befejezetlen alapszövegére építettem

¹ A családnál fennmaradt, jelentős forrásértékkel bíró dokumentumokat tartalmazó szöveget változtatás nélkül közöljük; terjedelmi okokból a közlemény második és harmadik része folyóiratunk következő két számában jelenik meg. A források szövegeit betűhíven közöljük. Reuter Fanni szövegrészeit behúzott bekezdéssel, az idézett forrásokat dőlt betűvel jelöljük. (A szerk.)

tovább ezt az írást. Ezért a lányom dédapaként emlegeti dr. Reuter Camillót, én pedig nagyapaként, de remélem, ez nem okoz zavart. Először csak a család számára terveztem összegyűjteni az adatokat és a történeteket, de menet közben egyre jobban láttam, hogy nagyobb vállalkozásra van szükség: a töredékes, szétszórt részletekből össze kell állítani egy egységes életrajzot, kicsit jobban megrajzolni nagyapám személyiségét, amennyire egyáltalán lehet ennyi évtized múltán. Hiányt kellene pótolnom, már csak azért is, mert növekszik iránta az érdeklődés. Tisztában vagyok azonban azzal, hogy az én írásom is töredékes, részben véletlenszerűen megmaradt dokumentumokon alapszik, és nyilván egyfajta értelmezése dr. Reuter Camillo életpályájának.

Végül is nemcsak nagyapámról szól ez az írás, hanem a korról, a városról, a családról is. Egy kicsit történelem, egy kicsit jelen.

Család, gyerekkor, iskolák

Dr. Reuter Camillo 1874. február 11-én született Resicabányán (Krassó-Szörény vármegye). Magyar anyanyelvű, a németet tökéletesen beszéli (saját kézírású személyi adatlapról, 1942. március 23.). Apja, Carl Reuter az 1850-es években érkezett egy morvaországi bányászcsaládból Magyarországra. 1868-ban végezte el a selmecebányai bányamérnöki főiskolát. Resicabányán, majd a Szörényi-érchegység központjában, Stájerlakaninán bányamérnök. 1874-től kezdve négy gyermeke született: Camillo, Selma, Erna és Bianca. A belügyminiszter 1893-ban Reuter Károly somodi (Abaúj-Torna vármegye) lakost családjával együtt magyar állampolgárnak nyilvánította. 1899-ben költözött Újpestre, ekkor MÁV-mérnök. 1912. június 1-én halt meg.

Reuter Camillo, 1914. december 6. Zágráb

„Reuter Károly egész életében nem tanult meg magyarul, csak németül beszélt. A családi hagyomány szerint amikor dédapám gyerek volt, ő és testvérei jól tudtak magyarul és németül egyaránt, és mikor titkolni akartak valamit ükapám elől, akkor csak magyarul beszéltek. Szenvedélyesen szerette a természetet, lakásában kőzeteket, kőületeket gyűjtött. Tőle származik dédapám, dr. Reuter Camillo természet iránti nagy szeretete. Sokszor vitte magával őt útjaira. Reuter Károly nagyon jellegzetes alak volt nagy hófehér szakállával, amely méltóságot adott neki. A fényképekről így néz ránk.” (RF)

Örök egy népiskolai bizonyítványt (fénymásolat), mely szerint 1884-ben Reuter Camillo második osztályos tanuló Aninán a „szabad osztrák-magyar állami vasút-társaság által fentartott nyilvános német-magyar népiskolában”. Majdnem mindenből jelese van. Gyermekkoráról írta nagyapám a legszebb és tudomásom szerint az egyetlen emlékezését 1926-ban, amelyet a későbbiekben közlök.

1885 júniusában a temesvári római kath. főgymnasium első osztályában, 1887-től a budapesti VII. kerületi (Barcsay utcai) állami gimnáziumban tanul. A bizonyítványok szerint a középiskolai eredményei meglehetősen közepesek, ingadozóak.

A budapesti orvoskaron

„R. C. már gyermekkorában érdeklődött a természet iránt. Leginkább a botanika érdekelte, de anyagi lehetőségei nem engedték meg ennek a költséges pályának a választását, ezért ment 1896-ban a budapesti egyetem orvosi karára, ahol botanikát is hallgathatott. Van nálam néhány bizonyítványi lap az egyetemi évekből. 1896-ban növénytanból és ásványtanból az elővizsgálaton kitűnőt kapott, másból elégségest.

Nagyon sokat kutattam az orvostudományi egyetem levéltárában meleg nyári délutánokon, de igazából nem sokat tudtam meg róla. Klug Sándor avatta általános orvostudorrá. 1901. június 27-én kapott egyetemes orvostudori oklevelet. Ekkor már 27 éves.

Tantárgyai közé is betekinthettem, tanult törvényszéki orvostant, gyógyszeriant, kórbonctant, belgyógyászatot stb. Dr. Schaffer Károly laboratóriumában a közép-ponti idegrendszer histológiájával is foglalkozott. A kötelező órák mellett számos ott tanító híres botanikus tárgyát is felvette. Növényteni vizsgákat is tett, így lett belőle kitűnő növényteni szakember. Csak Pécssett Benke Józseftől tudtam meg, hogy tanult még leíró- és tájbonctant, szénvegyületek áttekintését, kísérleti fizikát, állattant, növénytant. A legtöbb tárgyat dr. Thanhoffer Lajos tanította. Tanította még dr. Than Károly, dr. Klupathy Jenő, dr. Irányi Lajos és dr. Margó Tivadar.

Megtaláltam iskolatársának, Salamon Henriknek egy írását arról, mennyire megmaradt emlékezetében R. C., ahogy együtt boncolgattak 'lesve jó öreg Thanhoffert'. A dédapámat szerény, igénytelen, halk szavú, szorgalmas diákként mutatja be az egyetemi évei alatt. Tanárai is hasonlóképpen jellemezték később.” (RF)

Már 1902-ben megjelent egy közleménye, *Az elmekórtan haladása az Orvosi Hetilapban*,² és csak az irodalomjegyzéke apró betűvel egy oldalt tesz ki. A cikk inkább csak számadás rendkívül széles tájékozottságáról, olvasottságáról, de elég egyértelműen jelzi további útját, szemléletét. „*Az elmekórtani újabb irodalom a Kraepelin által inaugurált csapáson halad... Előtérbe lépett a klinikai megfigyelés pontos, modern segédeszközeivel... A legfőbb pedig a betegágnál való pontos észlelés, a tünetek pontos megfigyelése.*” A spekulációk csak bizonytalanságokhoz vezetnek.

Van róla egy fénykép, valószínűleg ez a legrégebbi képe, ezen 28 éves. Igen sovány, kissé gyenge alkatú. A legfeltűnőbb, hogy Vilmos császár-bajusza van. Az arca sovány, a tekintete kemény, és határozott akaratot sugároz. Találtam jegyzetei között egy idézetet, amely sokat elmondhat róla: „*Az idealizmust magunkban keressük, ne másban. Csak ha magunkban föltaláljuk, ad gyönyörűséget. Ha bennünk nincs meg, lehet az egész világ csupa idealizmus, nekünk az nem jelent semmit, semmit.*” (Sk. írás, 1910. október.)

Curriculum vitae-jében (gépírásos, sk. aláírással, é. n.) ezt olvashatjuk: „*Már orvostanhallgató koromban előszeretettel foglalkoztam az idegrendszer betegségeivel és a közép-ponti*

² REUTER 1902.

idegrendszer hystologiájával. Schaffer Károly dr. egyetemi tanár laboratóriumában és poliklinikai rendelésén mint bejáró dolgoztam. 1901. július 1-jével az elme- és idegkórtani klinika mellé díjjas gyakornoknak lettem kinevezve, ahol azután 1904 május hó 1-től 1908 április 30-ig mint II. tanársegéd, 1908. május 1-től 1914. augusztus hó 31-ig mint I. tanársegéd szolgáltam. Igyekeztem a finomabb kórbonctani, klinikai és pszichológiai módszereket elsajátítani, ezen vizsgálatok eredményét s a klinikán szerzett tapasztalataimat a szakirodalom terén érvényesítettem. Résztvettem a tudományos szakorvosi egyesületi életben, az elme- és idegkórtani szakosztálynak két évig titkára voltam, szintúgy a magyar országos elmeorvosi értekezlet 1913-ban titkárává választott. Ugy itt, mint a Szabad Lyceumban szakmámba vágó előadásokat tartottam. 1913-ban a Budapesti Kerületi Munkásbetegségélelmező Pénztár elme- és idegorvosi szakorvossá választott meg.” A Szabad Lyceum értesítése szerint 1907 első két hónapjában 6 előadást tartott vetített képekkel. A sorozat címe: *A kóros elmeállapot befolyása az emberi cselekedetekre*. Érdemes a helyszínt és a közönséget is megemlíteni: a MÁV északi főműhelyének telepén (Budapest, X. ker.) a főműhely alkalmazottai és családtagjai számára tartotta előadásait.

„1903-ban a székesfővárosi Duna-jobbparti közkórházak elmebeteg megfigyelő osztályán dolgozik. 1902-től folyamatosan jelennek meg írásai, leginkább az *Orvosi Hetilapban*, néhány a *Gyógyászatban*, az *Elme- és Idegkórtanban*, a *Budapesti Orvosi Újságban*. Főleg idegyógyászati témájú írások ezek. Néhány cím: *Újabb tenyeri reflex*, *A terhesség alatt fejlődő elmezavar*, *Casuistikus és therapiás közlemények a bp-i kir. tud. egy. elme- és idegkórtani klinikáról*. (Pécsett könyvtári kutatásaim alkalmával az egyik könyvtáros megjegyezte, hogy kevés a publikációja.) A ‘10-es évektől szócikkeket írt a *Révai Nagy Lexikonnak*. Erről 2 levelet találtam az 1911-es és 1915-ös évből. Dédapám ilyen szócikkeket szerkesztett: *Paradoxia*, *Paralízis*, *Pederasztia*, *Perverzió*, *Piromania*, *Pöszebeszéd*, *Remegés*, *Rögeszme*, *Rejtett öntudat stb.*” (RF)

1901-től 1914. augusztus 31-ig alkalmazták a dr. Moravcsik Ernő által vezetett elme- és idegkórtani klinikán. Moravcsik bizonyítványt is adott erről az időszakról: „...Ezen idő alatt elsajátította mindazon vizsgálati módszereket és eljárásokat, amelyek az elme- és idegkórtan tudományos és gyakorlati művelésére alkalmasak. Több éven át helyettesített a klinikai vezetésben elfoglaltságom esetén. Elismerésre méltó kiváló szorgalmat, ügybuzgalmat, pontosságot tanusított és a szakirodalom terén is nagyobb tevékenységet fejtett ki. Mint teljesen kész és lelkiismeretes szakembert úgy egyeseknek, mint hatóságoknak a legmelegebben ajánlom.” (Gépirásos másolat, 1914. december 16.)

Moravcsik egyetemi tanár, az elme- és idegkórtan klinika igazgatója, egyben udvari tanácsos, befolyása volt magasabb politikai körökben. Támogatja R. C.-t kinevezésben és elhelyezkedésben. Úgy látom, nagyon becsülték egymást. Moravcsiktól sok levelet megőrzött nagyapám, amelyekben segíti, egyengeti pályáját a ‘10-es évek második felében. 1915. október 13-án így ír Moravcsik: „Nagyon köszönöm a photographiákat, szép Thomson-féle eset. Adandó esetben vetíteni is fogom hallgatóimnak.” 1915. december 22-én pedig a következőket: „Nagyon köszönöm a küldött kimutatást. Felhasználtam előadásomban és az orvosképzésben megjelenő cikkemben idézni is fogom. Ügyében óhajtása szerint még egyszer (ez úttal már negyedszer) eljártam. Nem is képzeli az ember, mennyi akadályt gördítenek az útba az újonnan megjelenő rendeletek. Majd ha személyesen alkalmam nyílik, elmondom, milyen fáradságba kerül az ügy előmozdítása.” (Kézírásos levelek.)

Nagyapám 1914 júliusában önkéntesként katonának jelentkezett, és Zágrábba, a helyőrségi kórházba került.

Levelek a Moravcsik-klinikáról

Közismert, hogy Moravcsik Ernő professzor a konzervatív pszichiátria képviselője volt. Mint Harmat Pál írja, „*Moravcsik fenntartással fogadta a pszichoanalízist... Tankönyvében méltányosan nyilatkozott ugyan a mélylélektanról, s az ő biztatására nyújtott be Ferenczi Sándor pszichoanalitikus 1918-ban a konzervatív orvoskaron végül visszautasított magántanári kérelmet.*”³ 1912-ben Csáth Géza pszichoanalitikus szemléletű tanulmánya is Moravcsik tudtával és támogatásával jelent meg.⁴

A Moravcsik vezette elme- és idegklinikája nevezetes hely lett, manapság legfőképp Csáth Géza prózájából és Szász János *Ópium* c. filmjéből ismerik, általuk inkább negatív összefüggésekben. A 20. század első két évtizedében azonban eleven, kétarcú, különös szellemi és „idegi” góc volt Budapesten a klinika. Dr. Schuster Gyula emlékezéséből is tudjuk, hogy Csáth révén ide, a klinikához is kapcsolódtak Kosztolányi és Lányi Viktor életének mozzanatai.⁵ Járt a klinikán Kosztolányi felesége és Karinthy Frigyes is, valamint a Csáth köréhez tartozó Sassy Attila, aki Aiglón néven ismert szecsessziós grafikus, Csáth többször említi naplójában.⁶ Itt kezelték Gulácsy Lajost, Juhász Gyulát, Nemes-Lampérth Józsefet. 1918 novemberében Kosztolányi viszi Schuster doktort Adyhoz, hogy rajta gerinccsapolást hajtson végre, s később az orvosi konzíliumon Schuster és Moravcsik is részt vesz.⁷ És tudjuk, hogy tragikus halála után itt, a klinika kertjében temették el Csáth agyát.

A családi legenda szerint nagyapámat Móricz Zsigmond kereste meg páciensként, s apámtól úgy hallottam, meglehetősen rossz benyomása volt az íróról. Kölcsönös lehetett ez az ellenszenv, mert Móricz *Az Isten háta mögött* c. 1911-es regényében szerepeltet egy Reuter nevű diákot, elég negatív beállítással.

Minden bizonnyal más közéleti hírességek is megfordultak a klinikán, 1915. június 11-én pl. ez áll nagyanyám egyik levelében: „*Tegnap itt volt a klinikán egy jó barátod, Tisza Pista. Mit szólsz hozzá? egy beteget látogatott meg – a geszti tanítónak a feleségét. Micsoda gyönyörű autója van ő ex[cellenciájá]nak...*”

Sokat tudott volna elmondani a klinika történetéről a nagyanyám, aki 1910-től 1919-ig Moravcsik titkárnője és a háború alatt vöröskeresztes nővér volt ugyanitt. 1914. július 31-től 1919 novemberéig kb. 300 levelet írt nagyapámnak, 1918 júliusáig Zágrábba, azután Pozsonyba. Sajnos vagy szerencsére nagyanyám meglehetősen diszkrét volt, annak ellenére, hogy Csáth Géza ellenkező módon említi *Naplójában*: „...*kilépek, a folyosón Mariska leselkedik. Elmondja – újabb kellemetlenség, hogy Vajda kórrajzának gépirásával még mindig nincs készen...*”⁸

3 HARMAT 2004.

4 BUDA 2004.

5 SCHUSTER 1936.

6 CSÁTH 1989.

7 SZÁLLÁSI 1998.

8 CSÁTH 1989. 125.

Ebben a nagy csomó levélben nagyanyám leginkább saját érzelmeiről, magányosságáról, depressziójáról ír, és nagyapám iránti szerelméről.

Nagyanyám, Letenyei Mária (sz. 1890, eredeti neve Wanek Mária) kisgyerekként árvaságra jutott, rokonok nevelték fel. Érettségizett, és valószínűleg gyors- és gépírói tanfolyamot végzett, sőt, még orvosi pályára is gondolt. A leveleiből az látszik, hogy egyrészt tele volt gátlásokkal, kisebbségi érzésekkel, másrészt pedig modern, önálló nő a tízes években, a klinikán lakik, dolgozik a nagyvárosban, cigarettázik, fotografál, moziba jár a barát-nőivel, néha színházba, operába, múzeumba, sokat olvas. Leendő férjével 1914 elején kerülhetett meghitt kapcsolatba, s ezt a kapcsolatot a házasságkötésig, 1919 szeptemberéig sűrű levelezésekkel, hol ritkább, hol gyakoribb találkozásokkal ápolták Budapest–Zágráb, majd Budapest–Pozsony viszonylatban.

Már 1914 szeptemberében ezt üzeni: *„üres, elhagyatott a kis szobád! oh mily boldog szerelemmel tölteném be édes C. kis szobádat... Istenem s te még írod a leveledben, hogy nem tudod, hogy köszönjed meg nekem a boldog órákat?”* 1914 novemberében Brenner (Csáth Géza) helyett őt bízta meg Moravcsik professzor („az öreg”) egy koncert rendezésével: *„Vasárnap d. u. volt concert. (Előtte még jól kisírtam magamat). Nagyszerűen sikerült, az öreg nagyon boldog volt. Azt mondták, hogy ez volt idáig a legszebb és legkedvesebb concert. Ennek én részben örültem, mint rendező. Az öreg meg is köszönte fáradságomat. Én is szerepeltem, általános tetszést keltettem. Ugye örülsz egy kicsit velem együtt? Neked énekeltem és szavaltam. Te voltál előttem képzeletben. Gondolhatod, hogy reád gondoltam, mikor dalomnak szövege ez volt:*

Mikor az est mesélni kezd

Utánad édes vágy epeszt...”

Egyik levelében nagyanyám a zágrábi Garnizonspitalban történetekre emlékszik: *„Mit csinálnak a szomszéd szobába? jaj édes C., de rossz, mondjuk inkább kellemetlen hatással volt reám, mikor elmondtad, hogy mi történik melletted. – Nagyon szégyelltem magamat, hidd el. Édes C. te ne tégy, úgy mint azok – ugye nem teszed? Csak mikor én vagyok nálad?”* 1915. március 25.: *„Istenkém mit fogok én veled csinálni – nem marad belőled semmi – egyszerűen megeszlek... Boldog vagyok, hogy szeretsz és hogy egészen az enyém vagy! ezt a boldogságot látják az emberek az arcomon tükröződni s irigylik még ezt is tőlem, mikor úgy sincs másom, csak az a tudat – hogy szeretsz – s ez lelket tart bennem. – Sohasem szerettem mást, csak téged édesem és nem is tudnék mást szeretni sohasem. Hiszen tudod, hogy én csak a tied voltam – vagyok és leszek.”* 1915. május 13.: *„Édes jó C.!... ide jönnél a klinikára? kavicsot dobnál föl az ablakomra? te drága jó C., de régen is volt az ugye? talán már nem is tudod, melyik az ablakom. Jelenleg tele van orgonavirággal, egyik délután fönfön voltunk Lilivel a Svábhegyén s onnan hoztunk nagyon sokat. Nagyon szép volt és kellemes kis kirándulás. Szép-szép, de mi az, ha két lány botorkál ugye?...”* 1916. június 15.: *„Ha visszagondolok boldog óráinkra, együttlétünkre – s most itt vagyok messze tőled egyedül, gondolkodni sem tudok. Tudod, édesem oly boldog voltam, mikor együtt sétáltunk – utána gondolkodtam, ugyan hogyan is mentünk – és nem tudok másra visszaemlékezni, csak a szép virágos, rózsás kertekre, amelyek mellett elhaladtunk – de az utakra nem emlékszem, mintha nem is a lábaimon mentem volna – hanem valami természetfölötti hatalom vitt volna...”*

Úgy tűnik, Moravcsik professzor megbecsülte a nagyanyámat, a levelek szerint a munkakörébe tartozott az adminisztráció, irodai munka, pénzügyek stb., sőt, ápolói munkát is végzett. 1915 novemberében pl. ez történt: „Prof. mondja, hát akkor L. marad itthon egyedül, ő vigyáz. Mit szólsz ehhez? ez még nem fordult elő ugye? s így én maradtam itthon egyedül 160 beteggel. – Büszke vagy rám, mi?”

1918. június 10-én: „... az öreg rector magnificus lett! nagyon boldog, örömeiben még tegnap, azaz vasárnap d. u. is bejött s kit keresett volna mást mint engem...”

A klinikán több figyelemre méltó személy dolgozott a levelekből is kiolvashatóan. Csáth Gézá, aki csak 1913-ig működött a klinikán, néhányszor említi. 1915. május 26.: „Brenner Pesten van. Csapathoz akarták vinni, erre ő hivatkozva holmiféle szívdobogásra, amely nem tudom hol szerzett tetanus?-ból maradt vissza? s ezért van itt még Pesten. Olyan erős mint egy oroszlán, hiszen nem csinált idáig még semmit. Érdekes, hogy némely embereknek mindenféle szerencséje akad...” Ezek szerint nagyanyám, aki Moravcsik közvetlen munkatársa volt, nem tudott Csáth morfinizmusáról. 1918. december 2-án ezt közli róla: „Schmidt már itthon van Gyuláról. Ő és Brenner pályáztak, valószínűleg ő nyeri el, már lakása is van, 5 szobás, ez egy ügyes ember...”

Dr. Hajdú Lilivel élénk, félig-meddig barátnői viszonyban volt nagyanyám, gyakori szereplő a levelekben. Hajdú Lili 1914-től tanársegéd Moravcsik mellett, 1915-ben dr. Gimes Miklós felesége lett. Az ő gyermekük volt az 1958-ban kivégzett Gimes Miklós. Nagyanyám tanúja, részese ezekben az években Hajdú Lili életének. Ott van az orvosi avatásán 1914 októberében és az esküvőjén 1915. március 28-án: „Tegnap délután volt Lili esküvője. Én is ott voltam, bámulni más emberek boldogságát. Kénytelen voltam elmenni – Lili megsértődött volna. Esküvő után már nem jött haza – elutaztak. Kapott egy hét szabadságot.” 1917. december 28-án pedig megemlíti a nagy eseményt is: „Lilinek fia született... én hiába kérem a Szt. lélek megszállását, – nem hallgat meg...”

Szabadidejüket is néha együtt töltötték, mivel Gimes is katonaorvos, s ez kissé közös sorsot jelentett, amit össze lehetett hasonlítani: „Tudod, Lili hány levelet kapott októberben? 40 darabot – Gimestől. Szép arány a tieddel...” (1916. november 5.) 1915. március 8.: „Gimes ma este hazajött, mit szólsz hozzá? szegényke úgy sajnálta, olyan sokat mesélt. Iszonyúan haragszik az itthon lebzselő katona emberekre, azt mondja szeretné mind összeszedni őket s vinni a harctérre... Szombaton voltam Lilivel a Nemzetiben 'Romeo és Juliát' néztük, – nem jó szereplők voltak, nem fejezték ki eléggé a mély érzéseket. – ha csak olvasom, akkor sokkal nagyobb hatással van reám az egész darab...”

Egy alkalommal Moravcsik vitte el kettejüket egy vacsorára, 1917. november 29-én pedig „Lilivel künn voltam a Hűvösvölgyben habos kávéra...” Lili és Balassa dr. azzal biztatják, hogy végezze el ő is az orvosi egyetemet: „Lili és Balassa folyton azzal székíroznak, hogy miért nem folytatom tovább a tanulást, hogy orvos legyek? ők azt mondják, hogy nincs semmi kifogásom – amiért nem tanulhatnék!... Nem tagadom, kijelölt pályám ez volt s még most is fáj a szívem, hogy nem értem el, s vagyok most egy senki, semmi...” (1915. március 15.)

Hajdú Lili ekkor már a pszichoanalízis híve volt, nagyanyámmal is szívesen foglalkozott volna szakmai alapon: „Lili nagyon szeretne velem mindig úgy négy szemközt beszélni. Tudod, hogy mindig analisálni akartak, – jóval kezdenének ki! Lili csak azt mondja mindig, hogy: micsoda ravasz nő vagyok! hogyne, azt gondolja, hogy engem is tudna az orromnál fogva

vezetni...” (1914. október 3.) Azt hiszem, nagyanyámra ráfért volna az analízis, bizonyára oldotta volna gátlásosságát, depresszióját. Lili őt tartotta ravasz nőnek, nagyanyám pedig a zsidó kollégákat, gyakornokokat szemtelennek és hanyagnak.

Kapcsolatuk kettősége megmutatkozik a későbbiekben is. Nagyanyám 1918 júniusában kérte Reuter Camillót, ajánlja Lilit a Ringer Szanatóriumba, megüresedett állásába. Ugyanez év decemberében viszont a politikai nézetkülönbség nyilvánult meg: „...szervekednek mindenfelé, nálunk is az ápolószemélyzet ezt teszi. Szomorú ez nagyon. Lili ma beszédet tart a Radikális pártból – mint tag, én bizony nem mentem el, olvastam a programot, hát olyan pontok vannak, hogy az ember csak mérgeződik. Persze az ember inkább hallgat, hiszen látja az összeroppanását ennek a szép országnak...”

1925-ben Párizsból és Nizzából küldött képeslapot Lili: „te a finom két arcoddal egészen franciás lennél, míg engem itt mindenki angolnak néz. De jó lenne együtt kószálni e szép helyen...” Dr. Hajdú Lilinek és családjának sorsa később tragikus fordulatokat vett, igazi XX. századi történet. Gimes Miklós a terezíni koncentrációs táborban halt meg, ifj. Gimes Miklóst a Nagy Imre-perben 1958-ban elítélték és kivégezték. Hajdú Lili 1960-ban öngyilkosságát követett el.

Nagyanyám leveleinek gyakori szereplője még dr. Schuster Gyula. Egy katonaoorvos emberi nagyságának története bontakozik ki a bizonytalan hírforrásokból. 1914. augusztus 26.: „Schuster kérdezősködik rólad, ő sokat ír nekem. Oroszország felé mennek...” 1914. szeptember 22.: „Schuster részt vett egy 3 napos csatában, baj nincs. Ellenben Vén Ferenc megsebesült – talán meg is halt...” 1914. december 29.: „Schusterről azt beszélik hogy orosz fogoly, az édesanyja is írt a Profnak... és most kutatja több oldalról. Szegény asszony...” 1915. január 13.: „Schusterről Vértes írta, hogy orosz fogoly s ez pozitív adat. Még pedig úgy lett fogoly, hogy egy visszavonulásunk alkalmával a sebesültek mellett maradt Schuster, így főták el, nincs semmi baja, teljesen sértetlen.” 1915. február 23.: „Schuster dr. életjelt adott magáról 4 hónap után. Még pedig úgy, hogy egy dán bank útján kéretett pénzt az anyjától...” 1915. április 15.: „Újságul írhatom, hogy szegény Schuster írt az öregnek egy lapot. Szegény azt írja, hogy unja már a tétlenséget s várja kicserélését. Úgy látszik, tanul oroszul írni...” 1915. május [?]: „Ide mellékelem szegény Schusternek egy lapját amelyet fogságból írt...”

Schuster levelezőlapja az orosz fogolytáborból: „Service des prisonniers du guerre. Controle generale du poste. Bern. Suisse. Mademoiselle Maria Letenyi Hongrie Budapest VIII. Rue Balassa No 6. L. s. g. Fraulein! 915 III(17) 4. Benachrichtigen mich über die kleine Giza, ich bin verzweifelt, weil ich sie jetzt nicht unterstützen kann. Ich bin gesund. Wunderbar ist die Composition auf dieser Reproduc. Gemalde des russ. Malers. Mit herzlich. Gruss Dr Schuster Adresse. Dr. Sch. I. Siber. Zabaikalskai. oblast Berezovka.”⁹ (Gizi is nagyanyám barátnője volt, később Schuster felesége.) 1915. október 9.: „Schuster írt Vértesnek a klinikára, VIII. 22-től X. 5-ig jött a lapja. Kórházban van 200 beteggel elfoglalva. Fizikailag egészséges... Vértes ügyvéd bátyja meghalt az orosz fogságban.” 1916. június 14.: „Schuster sürgönyt küldött az öregnek kicserélése ügyében – mert most már megindultak a cserék az osztrák-magyar és orosz orvosok közt. Kíváncsi vagyok, visszajöhet-e? jelenleg 40 orvos van

⁹ A német nyelvű szövegrész lényegi része: „Kisasszony! Értesítsen a kis Giza felől, kétségbe vagyok esve, mert most nem tudom támogatni. Egészséges vagyok. Csodálatos a kompozíció az orosz festő e festményreprodukción. Szívélyes üdvözléssel: Dr. Schuster.” (Polyák Petra fordítása)

már útban hazafelé.” 1916. december 5.: „Schusternek typhusa volt, egy rokkant mondta, aki hazajött Berezowkából, Schuster kezelése alatt állott. – Azt mondják, Schustert nagyon szeretik, hogyha nehezebb eset adja magát elő – akkor az orosz orvosok őt hívják, nagyon sok dolga van, állítólag nagy orosz kitüntetését fog kapni. – Hazajövetelét nem tudják kieszközölni. – Pedig szegény szeretne hazajönni, mindig honvágyról ír...” 1918. március 2.: „Schuster azt hiszem majd már nemsokára itthon lesz, mert a csererokkantak közé van felvéve. Egy rokkant írta nekünk, ki szintén Berezowkából jött haza...” 1918. április 24.: „Schustertól hétfőn érkezett sürgöny Wienből az öregnek, hogy reméli nemsokára itthon lesz, de azóta nem érkezett meg... Szegény Szt. Pétervárott majdnem a vörösgárdisták keze közé került – úgy futott meg egy bécsi orrossal, – a többieket a vörösök ismét Taskendbe küldték vissza...”

Érdeemes még a levelekből bemutatni, hogyan alakultak a klinikán és Budapesten a körülmények az egyre romló háborús helyzetben. Már 1914 szeptemberében „vannak sebesülteink. Én is kaptam vörös keresztet a karomra.” – írta nagyanyám. 1915 februárjában tifusz dühöngött. 1917 decemberében súlyosodnak az állapotok: „Képzeld, napok óta nem fűtenek a klinikán, oly hideg van, hogy az embernek még az ennivelő sem esik jól. Aztán gáz sincs, semmit sem lehet melegíteni... A betegek föl sem kelnek az ágyból napokon át a hideg miatt...” Januárban „itt a klinikán is minden befagy a hidegtől, az ember csak remeg folyton... állandóan depressios vagyok... Tegnap és ma sztrájk van a fővárosban, villamosok nem járnak, a város jó sötét, este ha kinéz az ember, úgy néz ki, mint egy elfeledett város s benne elátkozott emberek! Holnap készül valami. A hídon, az országháznál gépfegyverek 'cseh katonákkal'. Állítólag a vonatok sem fognak járni...” 1918. április 8-án „este itt a Balassa utcában voltak lövöldözések, katonai őrzőket, valami szökevényt akart elfogni...”

1918. június 28.: „Most plakátok vannak felragasztva: hogy a zavargó munkások kötélt általi halálra ítéltetnek! mire a munkások válasza az, 'nincsen annyi kötélt, amennyi kellene!'...”

1918. október 16.: „Ma itt a fővárosban valamiféle tüntetést szimatoltak, és ezért a katonaság készenlétben is van, a kaszárnyákban ágyuk, gépfegyverek vannak felállítva, s a tiszteknek este 7 órán túl nem szabad kimaradniuk. – Olvastad a Tisza elleni merényletet? – hát én azt hittem, hogy nemsokára mégis csak béke lesz s ehelyett ismét csak szomorú vérengzés... Hogy várta már az emberiség a 'Béke' napját. Nagy B-vel írom, mert igazán megérdemli ez a szó ezt a kitüntetését... hát csak várjuk ezt a szent napot...”

1918. november 2.: „Tegnap este a városba ismét óriási riadalom volt, hogy a kenyérmezei orosz foglyok jönnek ellenünk. Az összes katonákat a vörösvári útra terelték, hogy ott visszatartsák őket... iszonyú fosztogatások vannak mindenfelé... Állandóan lövöldöztek körülöttünk, majd megbolondult az ember... nálunk egyáltalán nem fűtenek... nagyon kérlek, vigyázz magadra – talán nincs is nálad fegyver. De remélem, erre nem lesz szükség. Nekem van egy forgó pisztolyom – azt hiszem, elsül, ha jönnének a fosztogatók és életrablók...”

1918. november 3.: „Itt Pesten különösebb dolog nem történt tegnap óta, az emberek szomorúak, lehangoltak, félnek az angolok idejövetelétől, nincs is más hátra, ha jól meggondolja az ember, csak félés, és rettegés... meglátom-e én még Pozsonyt? teljesen reménytelen vagyok... most ugyancsak garázdálkodnak a szabadon eresztett rablók, csirkefogók.”

1918. november 4.: „...nincs semmi bajom. Csak ne lenne az az istentelen hideg a klinikán!... A környéken mindenütt fosztogatnak, az esztergomi vonat is oda van. Délen is általános a fosztogatás... Mamáéktól nem kaptam hírt több mint 2 hete...”

1918. november 5.: „...azt tudod, hogy az utazások rettenetesek nemcsak a katonaság miatt, hanem a menekülők miatt is... Tegnap is bevitték Dollingerékhez egy has- és egy nyaklövést kapott embert, akik nem tudták, hogy honnan kapták, csak itt jártak a klinika körül... nálunk nem fűtenek, sőt már azzal kecsgetnek, hogy meleg víz sem lesz. ...itt a nemzeti tanács mindent ígér...”

1918. november 6.: „Már ismét nyugtalankodom. Kérlek, úgy látszik Pozsony idegen kézre kerül, úgy írják a lapok. Hát mi lesz velünk? hát csináljatok már valamit ti ésszel bíró férfiak, hiszen olyan pipogyán nézik a garázdálkodásokat, elvégre nem a 'radikálisok' országa pusztul – hát csak csendesen szemlélik... Mi lesz, mi lesz velünk?...”

1918. november 11.: „...megértheted kedélyállapotomat, amikor máról holnapra vagyunk csak és sohasem tudjuk, mire ébredünk. Körülöttem is mind meg vannak ijedve az emberek, dühösek és pessimisták. Gondolhatod, hogy micsoda pártok vannak az asztalnál...

Ma írt nekem Bözsi mamája is. – Ott is megverték, részben agyonlőtték az előljárókat. Még az ipolysági kocsmárosné is agyonlőtték, sőt Semberyéknek is megüzenték, hogy órájuk is jön a sor. Bélát otthagyták az összes szerb és orosz foglyok, teljesen segítség nélkül van, azt írja, még annyi segítsége sincs, aki az állatokat megetetné...”

1919. január 18.: „Bélának sietni kellett haza, mivel a csehek előrenyomultak s féltek, hogy még itt ragadnak Bpesten... A héten a győri vonaton nagy riadalom is volt, vagy 50 részeg katona megtámadta az utasokat valamelyik állomáson s kidobálták őket, majd lövöldözés stb.”

1919. május 16.: „Budapestet nem ismernéd meg, ha jönnél. Az üzletek zárva, mindenféle fajta. Még egy gombostűt sem vehetsz.”

Közben kitört a spanyolnátha-járvány. 1918 novemberében írta nagyanyám, hogy a klinikán is emelkedett a spanyolnáthások száma, Reuter Camillo húga, Bianca is önkéntes ápolónőként súlyos beteg lett.

1918. november 30.: „...a klinika tele van spanyollal, a 'D'-ben fekszenek, vannak már többen mint 30-an... Majd az összes ápolónők fekszenek. – Én meg már oly fáradt vagyok, 3-ad napja kijárok Teryékhez, fekszenek mindnyájan, a legkisebb gyerek is 41-os lázzal s nincs senki, aki mellettük lenne...” December 2.: „... sajnos a klinika már tele van, az összes ápolónők és intézeti betegek mindnyájan beleestek és fekszenek, halálesetünk is van férfi részről, néhány pneumonia van köztük. ...Ezek a nők úgy legyengülnek, hogy alig tudnak járni...” December 5.: „Tudod, hogyan félek a meghalástól, a nem létezésétől s milyen gyorsan bekövetkezhetik. Van az osztályon egy pár súlyos eset, különben tegnap is volt haláleset... Súlyos állapotok következnek már: éppen ma adták tudtunkra, hogy még 3 napig tudnak vizet nyújtani... Gáz sincs megint...” December 10.: „Nálunk a spanyol még mindig terjed s a halál ugyancsak visitel...” Január 18.: „most meg typhus miatt nem is lehet menni a nagy épületbe, a spanyolok között állítólag kiütött...”

Szép és önfeláldozó ápolói munkát végzett ebben a rettenetes helyzetben nagyanyám másokért, a betegekért, miközben saját kilátásai egyre borúsabbak lettek. Reuter Camillo 1918 szeptemberében már Pozsonyban lakott és dolgozott, és a jövőjüket Pozsonyban képzelték el. Nagyanyám ekkor már 28 éves volt, régóta vágyott családra, otthonra, gyerekre, de a háború végi zűrzavar egyre több aggodalomra adott okot. „Az ember inkább hallgat, hiszen látja az összeroppanását ennek a szép országnak...” – írta, s úgy gondolta,

vannak, akik csak önző módon gondolkodnak, akiknek 'ubi bene, ibi patria'.¹⁰ A zsidókra célzott, és tett néhány általánosító, negatív megjegyzést rájuk.

Az utolsó klinikai évben, 1919-ben már csak 11 levél jutott el nagyapámhoz, aki nagyanyám leveleit megőrizte. A posta alig működött, kevés hír jutott el a címzettekhez a kerülő utakon is. Nagyanyám egyszer személyesen is megpróbálkozott eljutni Pozsonyba, el is mesélte a történetet: „22-én reggel ½ 9-kor felültem a vonatra, felszerelve az összes írásokkal, útlevel norvég consul visummal, hogy megyek Pozsonyba. Eljutottam Szobig... addig megy a MÁV s át kellett volna menni a hídon... na de nem engedtek át magyar részről, még csak közel a hídroz sem... Mindenemet összecsomagoltam, lakásomból kirakva mindent már, hiszen végleges elköltözés... S kérlek vissza kellett jönnöm... Látod, látod, miért nem vittél el... Én már szegyenlem is magamat itt... elég volt 5 háborús év egyedül és most ismét itthagytál engem... Határozatlan vagy, s nem számolsz azzal, hogy az ember egyszer él... édesanyádnak is az a véleménye, hogy volt elég idő a télen...

Ezt a levelet egy vasutas viszi a részedre... azért nem engedtek át a magyarok, hogy árulást ne vihessenek végbe... Ma hoztak Anyámtól is levelet (mert posta nem jár!!) már 6 hete nem tudtam róluk semmit. Szeretnék hazamenni lakni... Minden igyekezetem pedig az, hogy a klinikáról elmenjek...

Anyuskád szegény elégedetlen. Nehéz ez az állapot neki, nincs fája, csak szene. – A palotai erdő egészen ki van vágva... Bianka kissé jobban van...” (1919. május 24.)

1919 júliusában már Pressburgba, németül, a Nervenklinikre kellett címeznie a borítékot: „Több mint 2 hónapja nem tudok felöled semmit – úgy látszik elfelejtettél... Édesanyád, Erna, Selma jól vannak. Bianka nagyon súlyos eset, ömiatta is már szeretném jöttödet tudni, – Szegényke, hogyan vár téged mindig...

Nekem – te vagy minden gondolatom a nap bármelyik szakában. Egyetlen vigasztalásom, ha álmomban láthatlak...”

1919. szeptember 29-én Budapesten kötöttek házasságot. Bianca 1920 áprilisában spanyolnáthában meghalt.

Katonaorvos a háború alatt

„1914. július 28-án vonult be mint önkéntes. Ekkor az önkéntes katonákat népfelkelőknek hívták, nekik nem kellett kimenniük a frontra, de a helyzet súlyosbodásával ez megváltozott. Szerencsére dédapámra ez nem vonatkozott. A háború elején Pécsen sorozták be, és utána utazott Zágrádba, ahol szolgálatát teljesítette.” (RF)

Zágrábból való nagyapám legvonzóbb fényképe, egy arckép. Már 40 éves, a korábbi fényképéhez képest nagyon megváltozott, arca telt, a bajusza sokkal szerényebb. Az arcki-fejezése, pillantása nyugalmat, öntudatot áraszt, testtartása is magabiztos. Egy színes zágrábi postai képeslapon ezt írta hűgának Pozsonyba: „Én jól vagyok, de bár már vége volna. Itt már nagyon öszre jár az idő. Csókol Camillo.” A postai dátum 1914. szeptember 14. Már a háború végét várja, ahogy ez meg volt ígérve: mire a levelek lehullanak.

¹⁰ Ahol jó, ott a haza. (A szerk.)

„1914 július hó 28 óta a zágrábi 23. számú cs. és kir. helyőrségi kórház 500-600 beteg befogadására szolgáló elme- és idegbeteg osztály vezető orvosa vagyok ezredorvosi rangfokozattal, ahol szakmám tovább művelésére és tapasztalataim gyarapítására bő alkalmam nyílt. A helyőrségi kórház keretében tartott katonaeorvosi értekezleteken bemutatásokat és előadásokat tartottam.” (Részlet a fent már idézett önéletrajzból.)

Sok évvel később, 1937. március 30-án írott levelében emlékezik tanítványa és egykori bajtársa, dr. Mandl Rezső Budapestről erre az időre: „1914-ben együtt szolgáltunk Zagrebben, ahol mint Docent Dr. Reuter vezette az idegosztályt, én meg Dr. Kleinbergerhez voltam beosztva és a fülészetet láttam el. Biztosan jól emlékszik még Saus főtörzsorvosra, a Hauptman Bergerre, Oblt. Weiserre, Ltd. Bauerre, Dr. Otto Mayerre, a kis Dr. Robert Kochra, akikkel a Zlatna Krunaban a Gaieva ulicában együtt ebédeltünk és vacsoráztunk a Hauptman Berger pedig volt szíves minden ebédnél vagy 70-szer visszaküldeni az ő 'Unterspicketes Rindfleisch'-ét valamennyiünk örömére, de este aztán Hauptman Berger nélkül mentünk a Cafe Corsoba elég szép zenét hallgatni, jóllehet, ha lehetett, az utóbbiból kihúztuk magunkat, hogy otthon tanulhassunk.”

Szakmai munkájának bizonyítéka, hogy a Révai Nagy Lexikon szerkesztősége 1915. július 3-án kéri a P – Q – R betűs anyag kidolgozását, amelyet „sok dolga dacára elvállalni méltóztatik”. A levélben 88 tételt sorolnak föl. A Gyógyászat c. folyóirat 1916. évfolyamában pedig egy terjedelmes írása jelenik meg, *A háború szerepe az elmebajok kóroktanában* címmel. Ebből a tanulmányból, melyet ezredorvosként jegyez, sokat megtudhatunk róla, gondolkodásáról, a helyzetről, a munkájáról. Betűhív idézetek következnek:

„A háború mint társadalmi jelenség különbözőkép hat a tömegekre és az egyénre. Ha visszaemlékszünk a háború elejére, láttuk, hogy az első hadüzenetek a tömegek lelkesedését váltották ki s a mint a hadüzenetek száma szaporodott, a lelkesedés lankadni kezdett, sőt nyomasztó jelenségeket tapasztalhattunk... Ez nemcsak nálunk, hanem valamennyi hadatviselőnél így volt, tehát a háborús helyzet általános hatásának tekintendő... Régebben a háborúk területbeli korlátozottsága és a résztvevők aránylag csekély száma koránt sem válthatta ki oly mértékben az általános indulathatásokat mint ma, a mikor úgyszólván az összes culturnépek, sőt a gyarmatok ősi népei is millióikat állítják egymás ellen a harcba s a háború csaknem az egész világra – az európai nemzetek és gyarmataira – terjed ki.

Még benne élünk a nagy háborúban, statistikát még semmiről sem adhatunk, kötelességünk most elsősorban az adatgyűjtés... A háború kitörése óta a katonai kórház vezetésem alatt álló elme- és idegbeteg-osztályán tapasztalataim szerint a magyarok és a németek legkevésbé hajlamosak psychikus megbetegedésekre. A szláv népeinkre nem lehet általánosítást megállapítani. Feltűnő degenerált és ideg- meg elmebajokra hajlamosnak mutatkozott a cseh és a dalmát nép, azt lehet mondani, hogy a zsidókkal egyenrangú a degeneráltságuk... csehek, lengyelek, és magyaroknál a nyelv, lengyel zsidóknál a vallás okozta elkülönültség hozott létre gyakran depressiót, mely azonban rögtön megszűnt, midőn a betegeket nemzetiség szerint igyekeztünk csoportosítani...

Egyik tisztí betegem a Drina harcaiban egy szerbbel birokra kelt s csak nagy nehezen birt megmenekülni. Utána minden izmában rángatózzott, majd eszméletlenül összerogyott, a mi másnap megismétlődött. Még aznap egy domb megrohanásával megszerezte a nagyvezüstöt, de utána idegzete teljesen megtört, úgy, hogy el kellett hagynia a harczteret. Osztályomon erősen depresszált, sokat sirt, nem akart fölkelni. Gondolkodása megnehezült, emlékezete cserben

hagyta, még a kapitánya nevét sem tudta. Este felé élénk hypnagogikus hallucinációk jelentkeznek, gépfegyvert s gránátokat hall, takaró alá búvik vagy pedig kezével védekező mozgásokat végez. Látogatóba jött atyjának megpillantása, annyira fölizgatja, hogy ágyából kiugrik s egy másik szobába menekül, ott egy ágyra veti magát s sir. Kéri, hogy atyja hagyja el őt, mert most nem tud vele beszélni. Ez az egész állapot két hét múlva lezajlik s mint lábbadozó hagyja el a kórházat. Azóta megint a harctéren van...

Egy 35 éves testileg erősen megtört s rosszul táplált betegem kórtörténete a következő. Hónapok óta van a harctéren, nagyon fáradtnak, kimerültnek érezte magát, ingerlékeny e mellett hiányosan táplálkozhatott. Ép aznap is megrövidítették az ételkiosztásnál, a mi miatt erősen bosszankodott. Este bal lábán lövést kapott, e miatt csapatától elmaradva másik csapathoz szegődött. A mi azután történt vele, arra csak homályosan emlékszik. Azt tudja, hogy nagy kés volt nála még a harcterről. Valami kórházba került, a hol csupa fehér alakot látott, melyek kinezni akarták, e miatt való haragjában mindenkit meg akart ölni! Az iratokból kiderül, hogy a kórházból megszökött, magasra tartott késsel berontott egy házba, leverte a lámpát, mire a sötétben a lakók előle elmenekültek s rázárták az ajtót. Ott azután a késsel elmetsette a torkát s összerogyott. Osztályomon aggodalmas, nem beszél, közeledésre a takaró alá búvik, vagy védekező karmozgásokat végez. Azt mondja, hogy alakokat lát, gépfegyverrel lönek rá! Két hónap múlva teljesen gyógyultan elhagyja a kórházat...

...szintén testi és szellemi kimerülés után fejlődött a következő kórkép: Az egyik bűvár-hajónk négy nap és négy éjjel víz alá merülve járt az Adrián, mire céljukat elérve, flottánknak egyik legnagyobb hadi tettét vitték végbe. A négy napi fáradságos út, a rossz levegő, accumulatorok kigőzölgése, a hiányos táplálkozás és alvás, e mellett az állandó figyelem és veszedelem teljesen kifárasztották a legénységet, lassankint csaknem mind kidültek. Betegünk, a ki különben testileg teljesen ép és erős szervezetű, szintén erősen megviselik a kiállott fáradalmak, vizszinre kerülés után, vonatkoztatási és üldöztetési téveszméket nyilvánít, úgy, hogy kórházhajóra kellett tenni s kihajózni. Osztályomon már csak a kimerülés tünetei észlelhetők rajta, téveszmeire jól emlékszik, de teljes belátást tanusít azoknak kóros voltába. Egy hónap múlva gyógyultan távozik...

Valamennyi ilyen esetem jó prognosist adott, még ha hosszadalmas lefolyású is volt, de az észlelt javulás akkor is teljes gyógyulást engedett remélni. Míg azonban az olyan elmebajoknál, a hol a háború csak alkalmi momentum volt egy már meglevő dispositio alapján valamely kórforma előidézésében, a prognosist nem mutatkozott ilyen jónak...

Észleléseim azon eredményre vezettek, hogy a háború, mint aetiologiai tényező az elmebajok keletkezésében nem mint egységes kórformák vagy kórforma csoportot létesítő ok szerepel. Külön 'háborús psychosis'-ról nem beszélhetünk. Hanem egyes kórformákra rányomja a maga színező bélyegét, a nélkül azonban, hogy ezzel pathognomonikus értékű változtatást tenne rajtuk."¹¹

Valószínűleg már Zágrábban lehetőséget adott a betegeknek, hogy rajzoljanak. Több kis rajzra emlékszem, amelyen nagyapámat katonaruhában ábrázolták, karikatúraszerűen.

Orvosi munkája alatt Zágrábban a nemzetközi ideg-orvosi szakirodalmat is tanulmányozta. 1917 januárjában továbbképző tanfolyamon vett részt Budapesten

¹¹ REUTER 1916.

a katonai szolgálatképesség orvosi megállapításáról. 1918. január 18-án a vallási és közoktatásügyi m. kir. miniszter jóváhagyta R. C. magántanárrá való képesítését elmekór- és gyógytanból.

Csak 1918. június 27-én szerelt le végleg és utazott Pozsonyba, ahol a háború miatt nagy az elszigeteltség, még újság sem jön ide. R. C. az egyetem Ideg- és Elmeklinikájának igazgató-tanára. Pekár Mihály 20 év múlva, 1938. április 12-i levelében így emlékszik erre az időre: „11-en voltunk tanárok. Fiatalon, boldogan, tele ambícióval fogtunk a nagy munkához a világháború utolsó esztendejében. Kora szép tavasz volt akkor. Nem is sejtettük még, hogy mit fog hozni az ősz, 'az őszirózsás forradalom' jegyében. Nem gondolhattuk, hogy milyen keserves, akadályokkal, nehézségekkel, szomorúsággal, keserőséggel és küzdelmekkel teljes jövő vár ránk”.

Az egyetemi esküt csak 1920. június 17-én tette le Pozsonyban. A gépírásos, személyesen aláírt esküben ez is áll: „Különösen esküszöm továbbá, hogy a pozsonyi magy. Kir. Erzsébet Tudományegyetem autonomiáját, privilegiumait, törvényeit és törvényerejű szabályait mindenkor tiszteletben tartandó, a Rector Magnificus és a tekintetes Tanács iránt állandóan kellő tiszteletet és hivatali dolgokban engedelmséget fogok tanusítani s hogy tanári állásomban, mint becsületes, tisztességes, munkás és hivatásáért lelkesülő tanár iparkodom azon kötelességeimnek megfelelni, melyeket a törvényes szabályok, rendeletek és az erkölcs elem szabnak.”

„A pozsonyi évekről nem tudtam meg szinte semmit, csak később emlékezik úgy vissza rájuk dédanyám egyik levelében mint napsugaras, boldog időre. Rövid ideig maradhattak itt, a trianoni békeszerződés értelmében Pozsony többé már nem Magyarországé. Pozsony lakossága és az egyetem tanárai nem hitték el, hogy Pozsony városát elszakítják, hiszen a város összetétele etnikailag nem indokolta. Az egész lakosság tiltakozott ez ellen az igazságtalanság ellen. Még 1919-ben, a cseh hadsereg bevonulásakor sem fogadták el a döntést.

Dédapámat 1919. jún. 27-én elbocsátotta a csehszlovák kormány, de R. C. talán csak egy év múlva távozott Pozsonyból, és csak miután feleségét kiutasítják a csehek, ezután jön ő is el. Az egyetem költözködése nagyon hosszú ideig tartott, és ideiglenes helyet Budapesten kaptak. Itt született meg fiuk, ifj. Reuter Camillo 1920. júl. 18-án. A zavaros idők miatt az anya fiával együtt leköltözött Gyarmatra nevelőanyjához. R. C. addig Budapesten a Ringer Szanatóriumban dolgozik, és itt teljesít katonai szolgálatot. Fiát szinte még nem is látta.” (RF)

FORRÁSOK

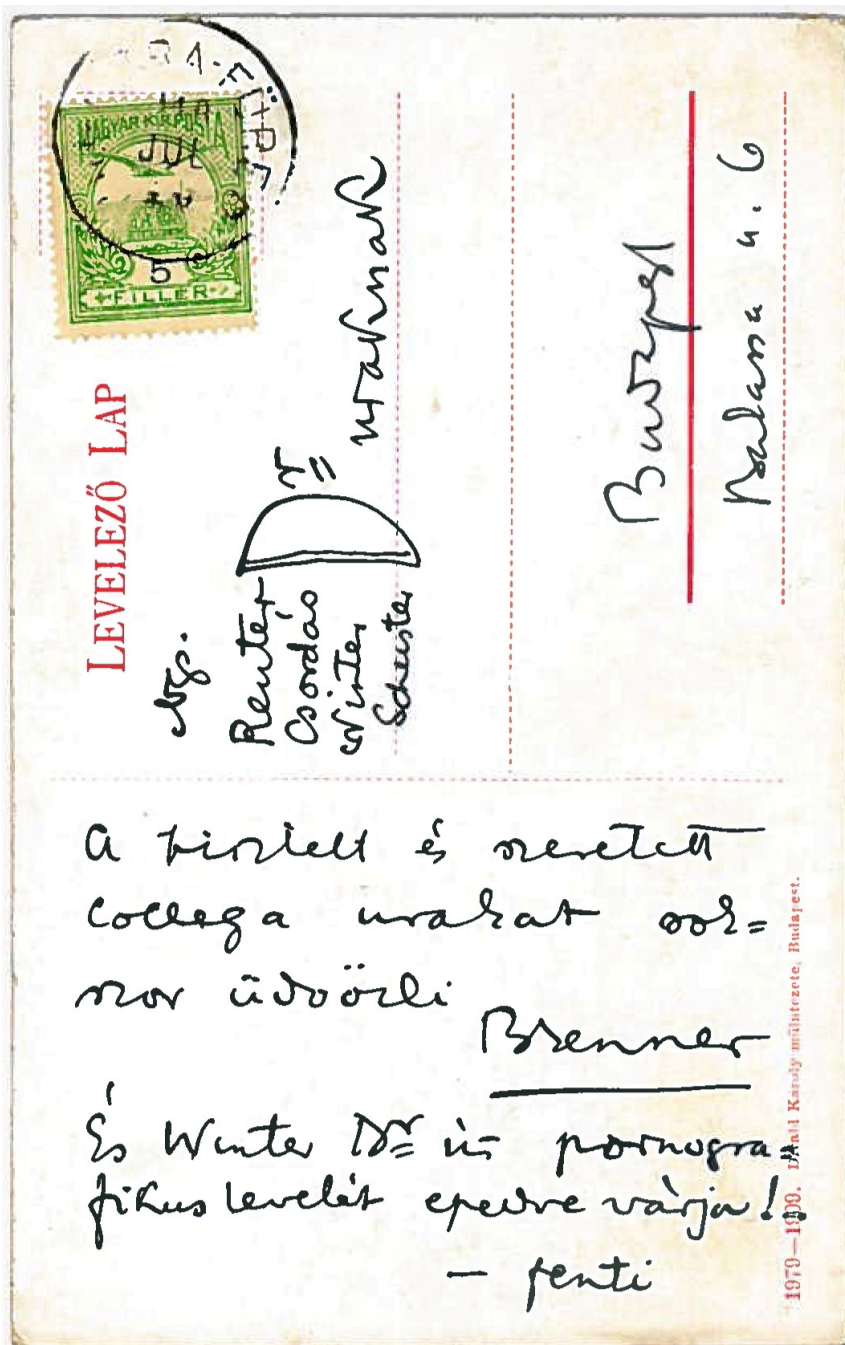
A Reuter-család tulajdonában álló iratok és levelezés

RF

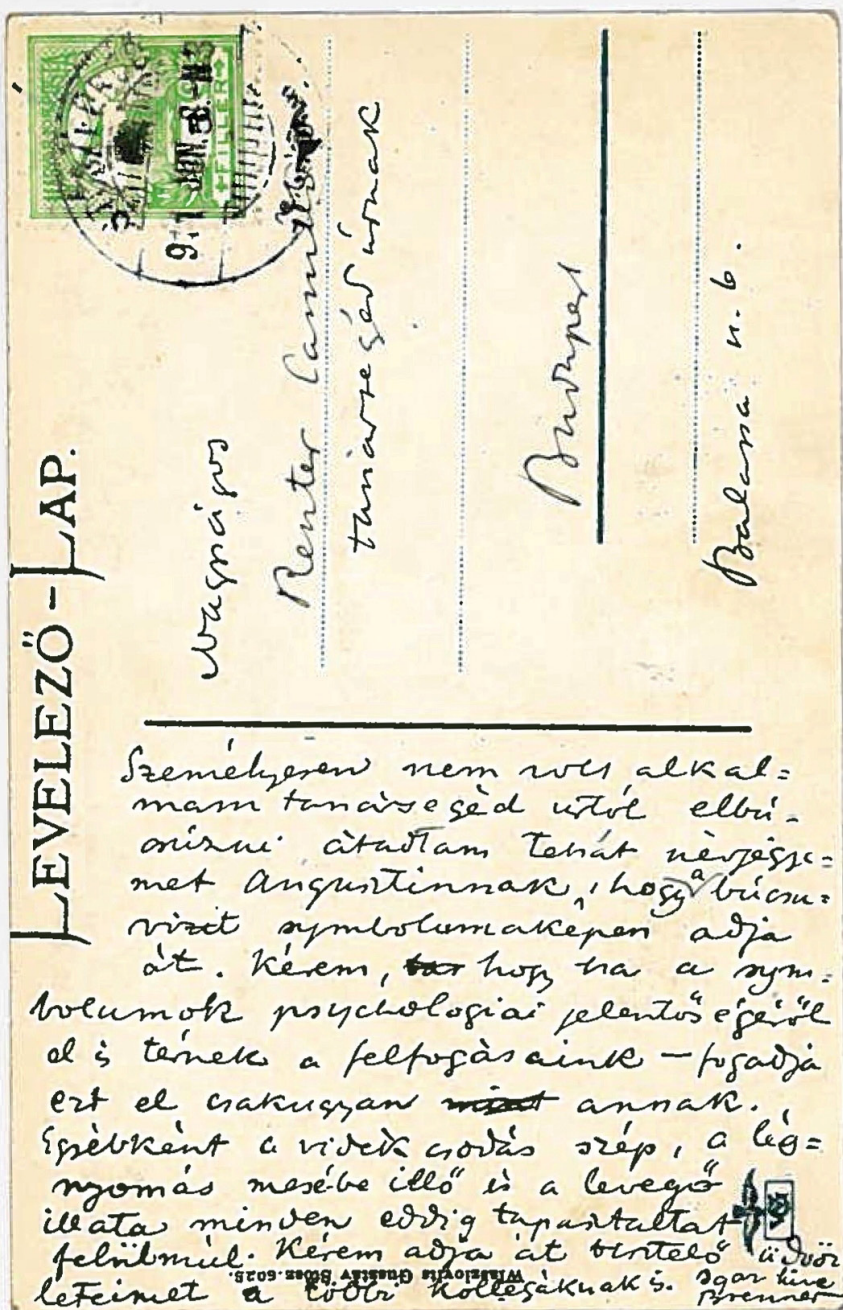
Reuter Fanni kézírata

KÉPESLAPOK REUTER CAMILLO HAGYATÉKÁBÓL

Csáth Géza képeslapja.
Tatrafüred, 1910. július 16.

Csáth Géza képeslapja.
Stószfürdő, 1911. június 8.